

ЕВОЛЮЦІЯ СУТНІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті розкрито одну з важливих проблем економічної науки, а саме проблему удосконалення державної політики посилення відповідальності підприємництва в Україні. Здійснено опис еволюції сутнісних характеристик соціальної відповідальності підприємництва.

Ключові слова: соціальної відповідальності підприємництва, підприємець, соціальна відповідальність бізнесменів, корпоративна соціальна діяльність, корпоративна соціальна чутливість, етика бізнесу, корпоративне громадянство.

Stetsyk A. The essential characteristics evolution of the business social responsibility. One of the economics important problems is defined in the article, it is the problem of state policy improving of the strengthening the business responsibility in Ukraine. It is done the evolution description of the essential business social responsibility characteristics.

Key words: business social responsibility, entrepreneur, businessmen social responsibility, corporate social activities, corporate social sensibility, business ethics, corporate citizenship.

Стецик А. Эволюция сущностных характеристик социальной ответственности предпринимательства. В статье раскрыто одну из важных проблем экономической науки, а именно проблему усовершенствования государственной политики усиления ответственности предпринимательства в Украине. Осуществлено описание эволюции сущностных характеристик социальной ответственности предпринимательства.

Ключевые слова: социальной ответственности предпринимательства, предприниматель, социальная ответственность бизнесменов, корпоративная социальная деятельность, корпоративная социальная чувствительность, этика бизнеса, корпоративное гражданство.

Постановка проблеми. В сучасній вітчизняній економічній літературі велика увага приділяється соціальним аспектам підприємництва. В суспільстві сформовано переконання, що вирішення цієї проблеми забезпечить належне та адекватне перенесення соціальної відповідальності з держави на суб'єктів господарської діяльності. Разом з тим, існує й інша точка зору, прихильники якої є противниками як адміністративного, так і економічного стимулювання соціальної відповідальності підприємництва, оскільки державне сприяння окремим суб'єктам підприємницької діяльності суперечить базовим принципам розвиненого ринкового конкурентного середовища. Проте, сучасний пост-трансформаційний етап розвитку економіки України характеризується значними структурними деформаціями, обмеженістю ресурсів для повноцінного фінансування необхідних соціальних заходів, зміцнення трудових ресурсного потенціалу, повноцінного соціокультурного розвитку та захисту навколишнього середовища, диференціацією рівня та якості життя населення різних суспільних прошарків та груп, недостатністю державної політики гарантування соціальної безпеки держави. Це, а також низький рівень соціальної орієнтованості, підвищення вартості робочої сили призводять до погіршення людського капіталу – головної конкурентної переваги сучасного бізнесу, що вимагає істотного уточнення теоретичних і практичних доробок стимулювання соціальної відповідальності підприємництва, зокрема з урахуванням об'єктивної потреби та особливостей посттрансформаційного етапу розвитку економіки.

Аналіз досліджень. Проблемі удосконалення теоретичних та прикладних засад соціальної відповідальності на різних рівнях управління (держави, регіону, галузі, суб'єктів підприємництва) приділено багато уваги у працях зарубіжних науковців (М. Вебера, Т. Веблена, П. Дракера, Р. Конрада, А. Мелвіна, Г. Саллівана, Х. де Сото, А. Сміта, Д. Фінна та ін.) і вітчизняних вчених (А. Базиліук, Г. Башнянина, В. Геєця, Ю. Зайцева, А. Кредитова, Е. Лібанової, С. Мочерного, Ю. Пахомова, А. Чухно). Процеси державного регулювання розвитку підприємництва, у тому числі – соціально орієнтованого, знайшли достатньо широке висвітлення у працях З. Варналія, Т. Васильціва, Л. Воротіної, А. Мазаракі, М. Долішнього, М. Козоріз, В. Рябошлика та ін. Проте, складність становлення нової економічної системи в Україні зумовлюють потребу в подальшому поглибленні досліджень, спрямованих на пошук дієвих механізмів стимулювання збільшення обсягів соціально відповідальних заходів суб'єктами підприємництва.

Метою статті – обґрунтувати теоретико-методичні засади еволюції сутнісних характеристик соціальної відповідальності підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що держава є організаційно-керівним утворенням, яке створює суспільство для організації та управління країною з метою забезпечення суспільних потреб, потреб населення та кожного її громадянина. Важливою потребою особи, населення і суспільства (крім захисту від військових, кримінальних, правових та економічних зазіхань на свободу, майно, інтереси) є соціальний захист на основі забезпечення прав особи та благополуччя всіх складників його соціальних груп. Рівень забезпечення цієї основоположної потреби значною мірою визначає ефективність державної соціальної політики.

Проте, перебуваючи на різних етапах економічного розвитку, неоднаковими є можливості держави щодо належного виконання своїх соціальних функцій. Так, проблема соціального захисту населення загострюється у періоди соціально-економічної нестабільності, кризи, зміни системи державного управління, для яких характерною є ймовірність посилення системних перешкод соціально-економічному розвитку. Зокрема, пост-трансформаційний етап розвитку економіки характеризується значною нестійкістю та надмірною залежністю від зовнішніх чинників, значними структурними деформаціями, обмеженістю ресурсів для повноцінного фінансування необхідних соціальних заходів, диференціацією рівня та якості життя населення різних суспільних прошарків та груп, недостатністю державної політики гарантування соціальної безпеки. Це призводить до погіршення людського капіталу – важливої складової ресурсного потенціалу економіки. В таких умовах його якість (зокрема трудового потенціалу) погіршується, що значно перешкоджає подальшому економічному зростанню та посилює актуальність обґрунтування цілей і вироблення концептуальних засад економічного розвитку держави на основі критичної оцінки і використання наявних обмежених ресурсів, а також пошуку належних альтернативних джерел виконання соціальних функцій.

В складних соціально-економічних умовах необхідно застосовувати дещо інші підходи до вирішення соціальних проблем. Зокрема дієвим, як свідчить практика інших країн (США, Японія, Німеччина, Канада та ін.), є використання такого інструменту, як «соціальна відповідальність підприємництва». Вона дозволяє істотно доповнити економічні важелі виробництва чинниками соціального характеру. Крім того, науковцями з вказаних країн приділяється велика увага дослідженню механізмів регулювання не тільки продуктивної, але й соціальної діяльності корпорацій, керівників

всіх рівнів підприємництва. Відповідно, вважаємо, що створення і функціонування системи соціальної відповідальності підприємництва, використання її можливостей в умовах становлення цивілізованого ринкового конкурентного середовища є важливим завданням, як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Вирішення цієї проблеми може забезпечити належне та адекватне перенесення соціальної відповідальності з держави на суб'єктів господарської діяльності.

Разом з тим, існує й інша точка зору, прихильники якої є противниками як адміністративного, так і економічного стимулювання соціальної відповідальності підприємництва, оскільки державне сприяння будь-яким суб'єктам підприємницької діяльності суперечить базовим принципам розвинутого ринкового конкурентного середовища.

На нашу думку, однозначно відхиляти державне стимулювання соціальної відповідальності підприємництва як важливого механізму вирівнювання економічного та соціального розвитку суспільства не варто. Навпаки, він потребує істотного уточнення (наявних в економічній літературі теоретичних і практичних доробок, зокрема з урахуванням об'єктивної потреби та особливостей пост-трансформаційного етапу розвитку економіки), а також обґрунтування основоположних принципів застосування. Йдеться передусім про рівень та обсяги соціальної відповідальності, що підлягають стимулюванню, обмеженість арсеналу державних стимулюючих заходів, їх часові рамки тощо.

Окремим аспектом аналізованої проблеми є визначення переліку суб'єктів, що можуть реалізовувати (заміщувати) функції держави у соціальній сфері. Це суб'єкти підприємництва та професійні спілки, які створюються при них, а також профспілкові організації вищого рівня (галузеві, територіальні, спеціалізовані). Крім того, вказані функції можуть виконувати й недержавні громадські об'єднання невідприємницького спрямування, громадські політичні рухи і партії, недержавні організації соціального захисту, церква, аналітичні установи. Дійсно, залучення всіх перелічених інституцій до державної соціальної політики дозволить забезпечити її системність і комплексність, але участь більшості з них є добровільною, на відміну від суб'єктів підприємництва, для яких вона є обов'язковою та наділена аспектом відповідальності. Крім того, саме на рівні підприємства визначаються інституційні передумови, а також управлінські аспекти «співпраці» персоналу і апарату управління підприємством, а отже й аспекти соціального захисту, безпеки та відповідальності.

Як зазначено в Господарському Кодексі України (стаття 42), підприємництво є самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, здійснюваною суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку; підприємницька діяльність характеризується такими ознаками: обов'язково ринкова та законна діяльність, процес, спрямований на систематичне отримання прибутку. Разом з тим, зауважимо, що вітчизняне законодавство під підприємництвом визначає дію (підприємницьку діяльність), а не об'єкт (підприємство чи їх сукупність), що дещо неправомірно звужує поле вивчення підприємництва в межах комерційної господарської діяльності суб'єкта господарювання. Водночас, аналіз теорій підприємництва дозволяє стверджувати як про тотожність аналізованих понять, так і певних ознак їх диференціації.

У цьому контексті зазначимо, що теоретичні напрацювання науковців, які першими досліджували «підприємництво» (А. Сміт, Й. Шумпетер, Е. Дж. Роблен, Д. Ліндсей та ін.) зводилися до уточнення трактувань понять «підприємництво» та «підприємець»; під підприємництвом розумілася здебільшого раціональна комбінація факто-

рів виробництва в конкретному ринковому просторі з метою створення продукту для отримання прибутку.

Додамо, що деякі вітчизняні науковці доходять висновку, що існують певні розходження у трактуванні термінів «підприємництво» і «підприємець», передусім у порівнянні країн з розвиненими ринковими відносинами та країн, які переходять до ринкової економіки [6]. У економічно розвинених країнах при характеристиці підприємництва превалюють такі ознаки, як підприємницький сектор, підприємницьке середовище, сукупність підприємств – суб'єктів підприємництва і т. ін. У той час, як у працях науковців, які досліджують т. зв. «перехідні» чи пост-трансформаційні економіки більш характерним є аспект діяльності, причому інноваційного характеру, а також дещо вузькосекторальне сприйняття (як малий бізнес).

На основі наведеного, вважаємо, що підприємницький сектор економіки формують не тільки суб'єкти малого підприємництва, але й великі та середні підприємства, інтегровані підприємницькі структури, підприємства різних видів економічної діяльності, а підприємництво формують суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють діяльність з метою отримання прибутку, на засадах організаційно-господарського новаторства та за рахунок ефективного поєднання факторів виробництва, їх функціонування дозволяє підвищити економічний потенціал і конкурентоспроможність держави.

Після встановлення теоретичних основ категорії «підприємництво» варто перейти до узагальнення сутнісних характеристик поняття його соціальної відповідальності. Хоча, зауважимо, що в економічній літературі більш дослідженим є поняття соціальної відповідальності держави. Науковці навіть пропонують розглядати такі типи державної політики в аналізованій сфері: соціально-ліберальну; соціально-консервативну; соціал-демократичну. І. Савченко адаптує характеристики держави, як: позитивна держава соціального захисту; держава соціальної безпеки; держава загального добробуту. Науковець пропонує розглядати соціальну відповідальність як філософську та державно-управлінську категорію, що відображає ціннісно-правовий аспект суспільних відносин, в її основі лежить перенесення наголосу з відповідальності людини перед суспільством і державою на соціальну відповідальність держави перед суспільством і людиною [4]. Проте, на нашу думку, в межах поданого підходу скоріше відображається напрям відповідальності, а ніж її сутнісні характеристики.

Разом з тим, корисним є уточнення І. Савченком елементів державної соціальної політики, до яких автор відносить систему процесуальних компонент в межах всеохоплюючої соціальної політики, в реалізації якої беруть участь державні й недержавні установи та організації. Причому метою цієї політики визначено посилення соціальної орієнтації економічного розвитку та формування соціального ринкового господарства, справедливого перерозподілу суспільних благ, товарів і послуг з метою вирівнювання соціальної нерівності, дотримання принципів соціальної справедливості, згуртованості та консолідації соціуму.

Якщо виходити з розуміння суб'єкта підприємництва як закритої системи, то ідея соціальної відповідальності значно звужується, охоплюючи лише відповідальність перед власниками та працівниками. Варто зазначити, що подібне розуміння цієї концепції превалювало на початку зародження ідей соціальної відповідальності. В той же час сприйняття підприємства як відкритої системи породжує багато запитань щодо мети, принципів, напрямів, механізму реалізації соціальної функції та інформування громадськості про реалізовані заходи.

При цьому варто зазначити, що у багатьох розроблених теоріях концепція соціальної відповідальності бізнесу часто заміщувалася іншими визначеннями, які, на думку науковців, краще відображали суть відносин підприємства та суспільства. Так, найбільш відомими серед них є «соціальна відповідальність бізнесменів», «корпоративна соціальна діяльність», «корпоративна соціальна чуттєвість», «етика бізнесу», «корпоративне громадянство». Щоб поєднати це розмаїття підходів А. Керолл запропонував розглядати концепцію соціальної відповідальності підприємництва як своєрідне «ядро», яке узгоджується з іншими теоріями або трансформується у них. Це дозволило згрупувати існуючі на той час теорії та виділити чотири основні підходи до концепції соціальної відповідальності: інструментальний; підхід з позиції політичного впливу; підхід з позиції соціальних вимог; підхід з позиції етики.

Згідно інструментального підходу підприємство виступає інструментом для створення багатства, а його соціальна діяльність спрямована на досягнення економічного результату (М. Фрідман). Діючи таким чином, підприємство виконує свою економічну функцію, виробляючи товари та послуги, необхідні для суспільства та створюючи при цьому робочі місця і забезпечуючи максимізацію прибутку для акціонерів.

Згідно підходу з позиції соціальних вимог підприємство має зосереджувати свою діяльність на визначенні соціальних вимог суспільства та відповіді на них, сприяючи тим самим посиленню своїх позицій. Причому деякі автори розрізняють – вимоги щодо скорочення негативного та вимоги щодо посилення позитивного впливу підприємства на суспільство.

Трактування соціальної відповідальності, сформульовані відомими економічними організаціями, дозволяють зробити висновок про диференціацію визначень корпоративної та соціальної відповідальності підприємництва.

В загальному, за результатами аналізу літературних джерел з аналізованої проблеми, об'єктивно можна зробити висновок, що в науковій літературі відсутня єдність думок про рівні, сутність поняття та навіть напрями дослідження соціальної відповідальності, сукупність її видів.

Щодо змісту аналізованого поняття, то, наприклад, Л. Білецька визначає соціальну відповідальність як обов'язок особи оцінити власні наміри та здійснювати вибір поведінки відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку, а у випадку порушення їх - обов'язок звітувати перед суспільством і нести покарання [1]. Більш розширене визначення соціальної відповідальності пропонують Р. Хачатуров та Р. Ягутян – як дотримання суб'єктами суспільних відносин вимог соціальних норм, а у випадках безвідповідальної поведінки, що не відповідає вимогам чи порушує суспільний порядок, вони зобов'язані нести доповнюючий обов'язок особистого чи майнового характеру [2].

Соціальна відповідальність відображає певне співвідношення між особистістю та суспільством інтегрально. Як зазначає О. Ростигаєв, соціальна відповідальність є виразом всієї багатоманітності соціальних відносин та узагальненим виразом всіх форм відповідальності. Специфіка конкретних видів відповідальності обумовлена природою тих суспільних відносин, всередині яких вони виникли та існують у власній якісній визначеності.

Підсумовуючи аналіз еволюції сутнісних характеристик соціальної відповідальності на різних рівнях ієрархії управління, зауважимо, що визначення суті поняття соціальної відповідальності підприємництва (як сектора економіки) має враховувати такі особливості:

- по-перше, хто є суб'єктом соціальної відповідальності;
- по-друге, що або хто є об'єктом соціальної відповідальності;
- по-третє, якими є типи та характер (обов'язкова чи добровільна) відповідальності;
- по-четверте, якими є напрями відповідальності (внутрішні чи зовнішні);
- по-п'яте, якою є мета соціальної відповідальності підприємництва.

Відповідно вважаємо за доцільне сформуванню таке авторське визначення суті поняття соціальної відповідальності підприємництва, як: сукупність добровільних формальних і неформальних прав і обов'язків суб'єктів підприємницького сектора національної економіки перед персоналом та суспільством щодо: дотримання законодавства у сферах соціальної політики, зайнятості, умов та оплати праці, екології, оподаткування; забезпечення збереження та розвитку людського капіталу; ефективності виконання соціальних і суспільних функцій; здатності задовольняти поточні та створювати передумови для задоволення перспективних потреб.

Дамо окремі пояснення до структурних частин запропонованого визначення. Так, суб'єктом реалізації соціальної відповідальності в аналізованій сфері є суб'єкти підприємницької діяльності (хоча відповідальною за створення сприятливого соціально орієнтованого бізнес-середовища є держава); об'єктом – як персонал підприємств, так і розвиток суспільства. Під сукупністю формальних і неформальних правил, прав і обов'язків мається на увазі гарантування суб'єктами підприємництва не лише дотримання законодавства, але й економічної, правової, етичної та дискреційної відповідальності.

Крім того, вважаємо, що соціально орієнтованим варто визнавати підприємство, на якому створено необхідні умови як для збереження, так і для розвитку людського капіталу. Тобто ті суб'єкти господарювання, які створили робочі місця з дотриманням мінімально необхідних умов праці, з мінімальною її оплатою, без належних умов для відпочинку, а також передумов для професійно-кваліфікаційного розвитку персоналу, не можуть бути включені до переліку соціально орієнтованих та відповідальних.

Вважаємо подане визначення необхідною передумовою більш ефективної державної політики посилення соціальної відповідальності підприємництва, оскільки воно формує усвідомлення системного підходу до розвитку соціальної відповідальності в державі. Йдеться про те, що діяльність суб'єктів підприємництва в аналізованій сфері має стосуватися не лише персоналу, але й суспільства; не тільки на дискреційній основі, але й етичній, правовій та економічній; обов'язково піддаватися оцінці на предмет її ефективності; мати на меті розвиток людського капіталу та задоволення поточних і перспективних потреб найманих працівників і суспільства.

Висновки. Державна активність щодо використання механізму соціальної відповідальності підприємництва повинна диференціюватися залежно від стану соціально-економічного розвитку та відповідно фінансових і ресурсних можливостей держави. Зокрема, по мірі розвитку економіки, державі необхідно брати на себе більшу частину функцій і повноважень у сфері соціальної безпеки та посилювати аспект добровільності такої роботи для суб'єктів підприємництва і навпаки – в періоди економічного спаду доцільно збільшувати перелік економічних стимулів активізації соціальної відповідальності підприємництва. Разом з тим, державна політика в аналізованій сфері ніколи не повинна бути примусовою та адміністративною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Благов Ю. Концепция корпоративной социальной ответственности и стратегическое управление / Ю. Благов // Российский журнал менеджмента. – 2006. – № 3– С.17–34.
2. Мескон М. Основы менеджмента; пер. с англ. / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури – М. : «Дело», 2007. – 703с.
3. Посібник із КСВ. Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності / [О. Лазоренко, Р. Колишко та ін.] – К. : Видавництво «Енергія», 2008 – 96 с.
4. Савченко І. Соціальна відповідальність органів державної влади в умовах розбудови соціальної держави : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 – теорія та історія державного управління / Ілля Савченко. – Харків, 2007. – 18 с.
5. Социальная ответственность бизнеса. Корпоративная отчетность – новый фактор взаимодействия бизнеса и общества : сб. ст., лекций и выступлений / [под общ. ред. Л.Г. Лаптева]. – М. : Финансовый издательский дом «Деловой экспресс», 2004. – 310 с.
6. Davide Secchi Corporate Social Responsibility in Europe: Analyzing Business in Transnational Contexts Working paper, 2004/34, Department of Economic, Università degli Studi dell'Insubria [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eco.uninsubria.it>.
7. Dirk Matten, Jeremy Moon «Corporate social responsibility in Europe –state-of-the-art and future perspectives in a globalizing economy», at Academy of Management Annual Conference, August 2003, Seattle. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nottingham.ac.uk/nubs/ICCSR/news/conferencecontributions.html>.

Статтю подано до редакції 25.02.2014 р.